

УДК 316.61:374

О.В. Литовченко, м. Київ**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ:
ПОНЯТТЄВО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ
АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті представлено сутність провідних категорій соціально-педагогічного дослідження, деякі теоретичні аспекти дослідження соціального становлення особистості, соціально-педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів у такому контексті. Представлено теоретичне осмислення соціального виховання як соціальної функції позашкільної освіти. Розглядається сутність категорії „соціальне становлення особистості”, визначено критерії результату соціального становлення особистості учня у позашкільних навчальних закладах.

Ключові слова: соціальне становлення особистості, позашкільний навчальний заклад, соціальне виховання, соціально-педагогічна діяльність, соціальна профілактика, соціальна реабілітація.

Загострення соціально-економічних, соціокультурних проблем у сучасному суспільстві вимагає підвищення уваги до питань соціального становлення дітей та молоді, створення можливостей для навчання, виховання, соціалізації особистості.

Зміст державної соціальної політики у такому контексті знайшов відображення у основних положеннях Законів України “Про освіту”, “Про позашкільну освіту”, Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття), а також положеннях нормативних документів, що мають значення для організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю: Законів України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, „Про охорону дитинства”, „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, Декларації „Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” та ін.

Зокрема, відповідно Закону України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, серед основних напрямів державної політики цій у сфері розглядається „розроблення та реалізація державних, галузевих, регіональних програм соціального становлення і соціальної підтримки дітей та молоді; створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дітей та молоді, задоволення потреб у добровільному виборі виду діяльності, не забороненому законодавством, активної участі в творчій, культурологічній, спортивній і оздоровчій діяльності”.

Науково-практичний аналіз виховного потенціалу суспільства, напрямів його актуалізації, визначення різних форм інтеграції суспільно-виховних зусиль, спрямованих на соціалізацію особистості, становить сферу науково-педагогічних досліджень у галузі *соціальної педагогіки* [8].

На сучасному етапі соціальна педагогіка як окрема галузь педагогічного знання перебуває на етапі активного розвитку теоретичних положень та аналізу й систематизації досягнень соціально-педагогічної практики; утверджується в Україні як наука про закономірності й механізми становлення й розвитку особистості в процесі освіти та виховання у різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтована діяльність освітніх, наукових, культурних та ін. закладів і установ, соціальних служб, які здійснюють формування соціальної активності дітей, молоді та дорослих у вирішенні політичних, економічних, соціальних та інших проблем суспільства [8].

У такому контексті необхідно говорити про виховний та соціально-педагогічний потенціал позашкільних навчальних закладів, діяльність яких охоплює вільний час дітей та молоді, заснована на добровільності, особистісно орієнтованому підході до інтересів і здібностей кожного вихованця, є різноспрямованою й поліваріативною [5].

В Україні діє широка мережа позашкільних навчальних закладів різних типів та форм власності. За даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України станом на 1 січня 2011 р. у системі освіти діяли 1496 державних та комунальних позашкільних навчальних закладів та 638 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Ці заклади відвідують понад 1,5 млн. дітей, що складає близько 37,5% від загальної кількості дітей шкільного віку.

Специфіка позашкільної освіти зумовила сучасну її інтерпретацію з позицій соціально-педагогічного знання, розуміння вітчизняними й російськими фахівцями відповідної сфери діяльності позашкільних навчальних закладів як соціально-педагогічної (О.В. Безпалько, А.В. Золотарьова, Б.В. Купріянов, О.В. Миновська, Г.П. Пустовіт та ін.).

У контексті проблеми дослідження важливе значення мають наукові праці, у яких представлено психологічні основи становлення особистості (К.А. Альбуханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, П.Я. Гальперін, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, І.С. Кон, А.Н. Леонтьєв, А.В. Петровський, а також І.Д. Бех, О.Л. Кононко, С.Д. Максименко, Д.І. Фельдштейн та ін.); особливості власне соціального розвитку особистості розкрито у працях Л.С. Виготського, сутність якого у широкому сенсі психолог розумів як процес становлення людини як соціальної істоти під впливом суспільства [3, с. 145–146]; індивідуальні особливості особистості, питання психології особистості, колективу та психології спілкування представлено у працях І.Д. Бека, М.Й. Боришевського, Г.С. Костюка, С.Д. Максименка та ін.

Соціально-педагогічні основи навчально-виховного процесу як чинника соціального становлення особистості представлено у психолого-педагогічних працях А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, С.Т. Шацького та ін. З позицій соціально педагогічної науки суттєві

аспекти проблеми соціального становлення особистості у різних середовищах розглядаються у працях Т.Ф. Алексеєнко, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, І.Д. Зверєвої, А.Й. Капської, Л.Г. Коваль, Г.М. Лактіонової, М.П. Лукашевича, Ж.В. Петрочко, С.Я. Харченка та ін. Соціально-педагогічний потенціал освітніх інститутів, зокрема позашкільних навчальних закладів у цьому контексті представлено у дослідженнях А.В. Золотарьової, Б.В. Купріянова, Г.П. Пустовіта та ін.

Суттєвим для подальшого дослідження є закономірний на основі попереднього аналізу висновок, ідея про доцільність аналізу суб'єктивного (інтраіндивідуального) та об'єктивного (інтерідивідуального) аспектів соціального становлення особистості учнів у позашкільних навчальних закладах.

Таким чином, *метою* статті є короткий аналіз основних категорій у межах інтраіндивідуального (соціальне становлення особистості) та інтерідивідуального (соціальне виховання, соціально-педагогічна діяльність, соціально-педагогічна підтримка, соціальна профілактика, соціальна реабілітація та ін.) аспектів проблеми.

Попередній теоретичний аналіз дозволив визначити основні підходи до розуміння сутності *соціального становлення особистості* у філософії, психології, соціальній педагогіці, що сприяло узагальненню основних теоретичних положень, визначенню теоретичних основ цього феномену.

Необхідно зазначити, що послуговуючись у загальному плані психологічними теоріями соціального становлення особистості, представники соціально-педагогічної науки зосереджують увагу на певних їхніх положеннях, головним чином тих, що пояснюють роль і можливості соціальних чинників у соціальному становленні особистості. Водночас, суттєвими є наступні положення представників соціально-педагогічної науки, які дають можливість трактувати соціальне становлення особистості як:

- становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин і соціальної діяльності, який утілює найсуттєвіші соціально значущі властивості, займає певне місце в суспільстві та виконує певну роль [8, с. 159–161];

- процес розвитку особистості, набуття нею соціального статусу, соціального функціонування, що за певних (несприятливих) умов потребує підтримки досягнутих та відновлення втрачених соціальних характеристик [1];

- об'єктивний і водночас керований процес взаємодії кількісних і якісних змін соціальних характеристик молодого покоління в ході його становлення як суб'єкта суспільного виробництва й суспільного життя [7] та ін.

Значущим є внесок до розробки соціально-педагогічних характеристик процесу соціального становлення особистості російських учених (Л.В. Байбородова, А.А. Бодалев, І.С. Кон, Л.В. Мардахаєв, О.В. Мудрик, Т.О. Ромм та ін.). Вважаємо суттєвими в межах проблеми основні положення концепції Л.В. Мардахаєва, його висновки про те, що соціальне становлення особистості, з одного боку, є *результатом реалізації соціальної потреби* формування соціально-визначених якостей, з іншого – *необхідності суб'єктивного переживання* себе в соціальному світі й даного світу у собі [6, с. 291].

Відповідно будемо розглядати процеси соціалізації та індивідуалізації людини як основу соціального становлення особистості; вважаємо доцільним розуміти *соціальне становлення особистості* як розвиток та становлення особистості як суб'єкта соціального життя; процес формування сутності особистості, розвитку її індивідуальності й соціальності в рамках соціальної групи, з метою більш ефективної інтеграції до системи соціальних відносин, що виражається у здатності до самореалізації індивідуального „Я” в межах визначених суспільством норм.

На основі попереднього теоретичного аналізу можемо зробити припущення про доцільність розглядати *результат соціального становлення особистості* учня позашкільного навчального закладу як становлення адекватної *соціальності* (інтеріоризація соціальних цінностей, засвоєння системи соціальних ролей, набуття соціального досвіду (за А.В. Золотарьовою), самоствердження й самореалізації у реальних соціально значущих діях – соціальна активність (за М.Р. Мирошкіною)); розвиток *індивідуальності* (реалістичний образ-Я, актуалізація особистісного соціального потенціалу (за О.Л. Кононко), наявність власної системи цінностей, наявність власної життєвої перспективи), *міру збалансованості* цих аспектів соціального становлення особистості (як інтегральний критерій).

Відповідно такого розуміння критеріїв результату соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах актуальними в межах інтраіндивідуального аспекту проблеми є наступні поняття: соціальні цінності, соціальні ролі, соціальний досвід, соціальна активність (що є показниками *соціальності* особистості); образ-Я, особистісний соціальний потенціал, життєва перспектива (що характеризують розвиток *індивідуальності*).

Зважаючи на обмежений обсяг статті, розглянемо деякі категорії, актуальні в межах інтерідивідуального аспекту проблеми.

У соціально-педагогічних дослідженнях наголошується на тому, що соціальна педагогіка ставить у центр уваги розвиток і становлення особистості як суб'єкта соціального життя, забезпечення педагогічно доцільного впливу різних факторів соціального середовища на цей процес

[2]. На основі аналізу соціально-педагогічних праць [4, с. 34–36] сутність *соціально-педагогічного забезпечення соціального становлення особистості учня у позашкільному навчальному закладі* необхідно розглядати як спосіб дій, сутність якого полягає в оптимальному використанні соціальних та інституційних можливостей позашкільного навчального закладу щодо створення умов для соціального становлення особистості. Соціально-педагогічне забезпечення соціального становлення особистості учня у позашкільному навчальному закладі, насамперед, передбачає здійснення соціально-педагогічної діяльності, реалізацію провідних соціально-педагогічних функцій позашкільної освіти (соціального виховання, соціально-педагогічної підтримки, соціальної профілактики, соціальної реабілітації та ін.).

Однією з найбільш актуальних у контексті соціально-педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів є категорія „*соціальне виховання*”, сутність якої розуміють як процес, спрямований на досягнення цілей забезпечення у державі сприятливих умов для соціалізації підростаючого покоління та саморозвитку людини як особистості та суб'єкта діяльності [1].

У історичному контексті позашкільні заклади відігравали функції державного інституту соціального виховання, починаючи з 20-х років ХХ століття, коли вкрай складна соціально-економічна ситуація зумовила такі негативні явища, як дитяча безпритульність, соціальна занедбаність дітей. На сучасному етапі ці установи у співпраці із центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді виконують соціально-педагогічні функції щодо сприяння соціальному становленню особистості шляхом самореалізації у соціально та особистісно значущій діяльності, соціальної реабілітації дітей та молоді з особливими потребами, профілактики девіантної поведінки учнівської молоді тощо.

У контексті дослідження важливим є розуміння сутності *соціально-педагогічної діяльності* як різновиду професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини. Серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності виокремлюють наступні: зміцнення та активізацію адаптаційного потенціалу особистості; збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості, створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості; надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості тощо [8, с. 265].

У контексті дослідження актуальними є визначені у соціально-педагогічних працях (О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, Г.М. Лактіонова та ін.)

напрями соціально-педагогічної діяльності. Зокрема, О.В. Безпалько розглядає наступні: соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціально-культурна анімація, соціальне обслуговування та ін. [1, с. 26–27].

Соціальна профілактика у теорії і практиці соціальної педагогіки і соціальної роботи розглядається як робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді та запобігання такому впливу (Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”).

Спираючись на визначення у сучасних соціально-педагогічних дослідженнях трьох рівнів профілактики (первинної, вторинної і третинної), у контексті соціально-педагогічного потенціалу позашкільного навчального закладу доцільно розглядати саме *первинну профілактику*, яка значною мірою носить інформативний характер і спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від негативних звичок [1, с. 27].

У контексті аналізу такої соціально-педагогічної функції позашкільної освіти необхідно говорити про потенціал психологічної служби закладу, який можна розглянути на прикладі роботи кабінету психолого-педагогічного супроводу Київського Палацу дітей та юнацтва. Зокрема, однією з актуальних форм роботи є діяльність клубу „Психологічний проектор”, яка передбачає психологічний аналіз кінофільмів, аналіз соціальних проблем (після групового перегляду старшокласники мають проаналізувати головну ідею та поведінку героїв) та ін.

Соціальна реабілітація розглядається у практиці соціальної роботи як комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (безпритульні діти, біженці) [1, с. 27].

У контексті соціально-педагогічних можливостей позашкільних навчальних закладів правомірно розглядати:

– *психологічну реабілітацію*, що спрямована на подолання в свідомості дитини уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо подолання відчуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції дитини [1, с. 28];

– *педагогічну реабілітацію*, що передбачає навчання, виховання та всебічний розвиток, в першу чергу, дітей з психофізичними обмеженнями, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей; полягає у реалізації заходів виховного і навчального характеру, спрямованих на те, щоб дезадаптована дитина опанувала, по можливості,

знаннями, уміннями і навичками самоконтролю й усвідомленої поведінки, отримала необхідний рівень загальної чи додаткової шкільної освіти; опанувала досвід людських взаємин і життя в суспільстві, основи побутових, комунікативних ділових, правових норм поведінки [1, с. 28].

У такому контексті необхідно, насамперед, підкреслити значення *соціально-реабілітаційного напрямку* позашкільної освіти; можливо розглядати приклади успішної діяльності позашкільних навчальних закладів щодо соціальної реабілітації та сприяння інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими потребами¹. Наприклад, відомий в Україні досвід Дитячого оздоровчо-екологічного центру Оболонського району м. Києва, у якому створено і апробовано комплексну програму „Шляхи соціалізації дітей та молоді з особливими потребами”. Відповідну програму розраховано на учнів віком від 14 років, які потребують соціально-реабілітаційної допомоги, передбачено інтеграцію учнівської молоді з особливими потребами в звичайні гуртки позашкільного закладу, таким чином, в основі програми покладено принципи інклюзивного навчання.

У Центрі дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва реалізується соціально-творчий проект „Соціалізація дітей з особливими потребами”, одним з актуальних завдань якого є створення умов для творчого розвитку кожної дитини з особливими потребами – вихованців гуртка „Подолання”, надати можливість реалізувати свої творчі досягнення на сцені інтегрованого театру „Світлячок”.

„Соціально-реабілітаційна діяльність як один з провідних напрямів здійснення соціально-педагогічної діяльності” – таким чином сформульовано провідну ідею виховної системи, створеної на базі Міського палацу дитячої та юнацької творчості „Горицвіт” м. Кривий ріг, Дніпропетровська обл. У закладі створено методичну розробку „100 незвичайних діб”, де розкриваються методичні особливості соціальної реабілітації підлітків (з досвіду роботи з дітьми, які зазнали насильства та жорстокого поводження). Можливо наводити й інші приклади.

Таким чином, поняттєво-категоріальний апарат дослідження соціально-педагогічного забезпечення соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах доцільно розглядати у двох аспектах: інтраіндивідуальному (провідна категорія „соціальне становлення особистості”) та інтерєдивідуальному (категорії: „соціальне виховання”, „соціально-педагогічна діяльність”, „соціальна профілактика”, „соціальна реабілітація” та ін.), розподіл на які є дещо умовним.

¹ Термін „діти з особливими потребами”, який відповідає міжнародному терміну „children with special needs”, використовується для позначення дітей з порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі дітей з інвалідністю; акцентує увагу на необхідності забезпечення додаткової підтримки у навчанні дітей цієї категорії (на відміну від терміну „інвалід”).

Матеріали статті не представляють проблему повною мірою. Актуальними є дослідження соціально-педагогічних функцій позашкільної освіти, специфіки реалізації соціально-педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія / О.В. Безпалько. – К.: Наук світ, 2006. – 363 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка та соціальна робота у сучасному освітологічному просторі [Електронний ресурс] / О.В. Безпалько // Освітологічний дискурс. – 2011. – Випуск 3. – Режим доступу: http://innovations.kmpu.edu.ua/ENFV/2011_1/main.html.
3. Выготский Л.С. Проблемы развития психики / Под ред. А.М. Матюшкина. – Собр. соч. – Т. 3.
4. Петрович Ж.В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія / Ж.В. Петрович. – Рівне: видавець О. Зень, 2010. – 368 с.
5. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект : монографія. Книга 1. – Миколаїв: Видавництво МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2010. – 379 с.
6. Ромм Т.А. Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т.А. Ромм. – Новосибирск: Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.
7. Соціальна педагогіка: Навч. посіб. / А.Й. Капська, Л.І. Міщик, З.І. Зайцева, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, І.М. Ковчина, О.А. Кузьменко, І.М. Пінчук, Н.П. Пихтіна; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Укр. держ. центр соц. служб для молоді. – К., 2000. – 264 с.
8. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за ред. І.Д. Зверєвої]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

В статті представлена сутність ведучих категорій соціально-педагогічного дослідження, деякі теоретичні аспекти дослідження соціального становлення особистості, соціально-педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів в цьому контексті. Представлено теоретичне осмислення соціального виховання як соціальної функції позашкільного освіти. Розглядається сутність категорії „соціальне становлення особистості”, визначаються критерії результату соціального становлення особистості учня в позашкільних навчальних закладах.

Ключевые слова: соціальне становлення особистості, позашкільна навчальна заклади, соціальне виховання, соціально-педагогічна діяльність, соціальна профілактика, соціальна реабілітація.

The article presents the the essence of the major categories of social and pedagogical research, some theoretical aspects of the research process of social formation of personality, social and pedagogical potential of out-of-school educational institutions in this context. Presents a theoretical understanding of the social education as a social function of out-of-school educational institutions. The essence of the concept „social formation of personality”, defined outcome criteria of social formation of personality student's of out-of-school educational institutions.

Key words: social formation of personality, out-of-school educational institution, social education, social and educational activities, social prevention, social rehabilitation.